

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ

İKİNCİ BÖLÜM

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ / TÜRKİYE

(Başvuru No. 81415/12)

KARAR

Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi (idari) • Adil yargılanma • Yerel mahkemenin, davalı makamlarla veya müdahil taraflarla mesleki, işlevsel veya hiyerarşik bağı olmayan bağımsız bilirkişilerin raporuna dayanması • Raporun niteliği, bilirkişilerin tarafsızlığına ilişkin şüphe uyandırabilecek nitelikte olsa da, öznel açıdan başvuranlara karşı önyargılı olunduğunu göstermeye yeterli olmaması • Bilirkişilerin nesnel açıdan tarafsızlığına ilişkin şüpheleri ortadan kaldırmak için yeterli usuli güvenceler • Yerel mahkemenin bilirkişi raporunu ele alışının ve başvuranların bu husustaki şikâyetlerinin dikkate alınmaması

STRAZBURG

11 Ekim 2022

İşbu karar, Sözleşme'nin 44 § 2 maddesinde öngörülen koşullar çerçevesinde kesinleşecektir. Bazı şekli değişikliklere tabi tutulabilir.

© T.C. Adalet Bakanlığı, 2022. Bu gayri resmî çeviri, Adalet Bakanlığı, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı tarafından yapılmış olup, Mahkeme açısından bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bu çeviri, davanın adının tam olarak belirtilmiş olması ve yukarıdaki telif hakkı bilgisiyle beraber olması koşulu ile Adalet Bakanlığı, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığına atıfta bulunmak suretiyle ticari olmayan amaçlarla alıntılanabilir.

Çöçelli ve Diğerleri / Türkiye davasında,

Başkan,

Jon Fridrik Kjølbro,

Hâkimler,

Carlo Ranzoni,

Egidijus Kūris,

Pauliine Koskelo,

Jovan Ilievski,

Saadet Yüksel,

Diana Sârcu

ve *Bölüm Yazı İşleri Müdürü* Hasan Bakırcı'nın katılımıyla Daire olarak toplanan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (İkinci Bölüm),

Bilgileri ekte yer alan Memik Çöçelli, Hüseyin Sığlam ve Salman Akdeniz adlı üç Türk vatandaşının ("başvuranlar") Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine ("AİHM" veya "Mahkeme"), İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme'nin ("Sözleşme") 34. maddesi uyarınca, 9 Ekim 2012 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti aleyhine yapmış oldukları başvuruyu (no. 81415/12);

Sözleşme'nin 6 § 1 kapsamında yapılan şikâyetlerin (bilirkişi heyetinin oluşumuna itiraz etmeleri için başvuranlara yeterli zamanın tanınmadığı iddiası, bilirkişilerin tarafsız olmadığı iddiası ve mahkemelerin başvuranların bilirkişilere ilişkin şikâyetlerini ele alırken uygun bir cevap vermemesi) Türk Hükümetine ("Hükümet") bildirilmesi ve başvurunun geri kalan kısmının kabul edilemez olduğunun beyan edilmesi ilişkin kararı;

ve tarafların beyanlarını dikkate alarak,

13 Eylül 2022 tarihinde yapılan kapalı müzakereler sonucunda,

Aynı tarihte kabul edilen aşağıdaki kararı vermiştir:

GİRİŞ

1. Dava, başvuranların Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi uyarınca bilirkişi heyetinin oluşumuna itiraz etmeleri için kendilerine yeterli zaman tanınmamış olduğu, yerel mahkemelerin davayı karara bağladığı yargılama sırasında hazırlanan bilirkişi raporunun tarafsızlıktan yoksun olduğu ve başvuranların bu hususa ilişkin

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ/TÜRKİYE KARARI

şikâyetlerinin mahkemeler tarafından usulüne uygun şekilde ele alınmadığı yönündeki şikâyetlerine ilişkindir.

OLAYLAR

2. Başvuranlar Kahramanmaraş'ta ikamet etmekte olup Ankara Barosuna kayıtlı Avukat M. Horuş tarafından temsil edilmişlerdir.

3. Hükümet ise kendi görevlisi olan Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanı Hacı Ali Açıkgül tarafından temsil edilmiştir.

4. Dava konusu olaylar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

ARKA PLAN

5. Çevre ve Orman Bakanlığı ("Bakanlık"), 3 Mayıs ve 5 Mayıs 2006 tarihlerinde, Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesine bağlı Çöçelli ve Akkoyunlu köylerinde iki çimento fabrikasının inşası ve işletilmesi için iki şirket tarafından sunulan çevresel etki değerlendirme ("ÇED") raporlarını onaylamıştır.

6. Hükümet tarafından sunulan ve başvuranlar tarafından itiraz edilmeyen bilgilere göre, birinci başvuran birinci fabrikaya 9 kilometre ve ikinci fabrikaya 2,5 kilometre uzaklıkta, ikinci başvuran birinci fabrikaya 15 kilometre ve ikinci fabrikaya 22 kilometre uzaklıkta ve üçüncü başvuran ise birinci fabrikaya 13 kilometre ve ikinci fabrikaya 20 kilometre uzaklıkta yaşamaktadır. Söz konusu uzaklıklar ilgili başvuranların evleri ile fabrikalar arasındaki karayolu mesafesi esas alınarak hesaplanmıştır.

İdari yargılamalar

7. Başvuranlar 28 Haziran 2007 tarihinde, Gaziantep İdare Mahkemesinde Bakanlık aleyhine iki ayrı yargılama dizisi başlatarak Bakanlığın söz konusu ÇED raporlarını onaylama kararlarına karşı dava açmışlardır. Başvuranlar, diğer hususların yanı sıra, fabrikaların inşası ve işletilmesinin bölgenin tarım ve su kaynakları üzerinde önemli bir etkiye sahip olacağını ve kendilerinin ve diğer bölge sakinlerinin geçim kaynakları açısından risk teşkil edeceğini ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar ayrıca, anayasal hakları olan sağlıklı bir çevrede yaşam haklarına ve Sözleşme'nin 8. maddesine dayanmışlardır. Yargılamaların başlatıldığı tarihte ilk fabrikanın inşaatı tamamlanmış ve 14 Haziran 2007 tarihinde deneme izni verilmiştir. İkinci fabrika ise henüz faaliyete geçmemiştir.

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ/TÜRKİYE KARARI

8. Her ne kadar iki yargılama dizisi ayrı ayrı yürütülmüş olsa da, fabrikaların faaliyetlerinin benzer niteliği ve aralarındaki kısa mesafenin yaklaşık 7 km olduğu göz önüne alındığında, usule ilişkin adımlar (bilirkişilerin atanması, keşif incelemeleri ve diğer ara kararlar gibi) az çok aynıydı. Her iki yargılama dizisinde de çimento şirketlerinin ve çimento fabrikalarının çevresindeki on bir köyün muhtarlarının Bakanlık adına üçüncü taraf olarak davaya müdahil olmalarına izin verilmiştir. Ayrıca on bir köyün muhtarı, başvuranların fabrikalardan biraz uzakta yaşadıkları ve planlanan faaliyetlerden zarar görme riski altında olmadıklarını göz önüne alarak, başvuranların yargılamalarda yer almalarına itiraz etmiş ve onların fabrikaların inşasına itiraz etmek için yeterli menfaate sahip olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu itirazlar, her iki yargılamayı da esastan inceleyen Gaziantep İdare Mahkemesi tarafından reddedilmiş gibi görünmektedir (bk. aşağıda yer alan 20 ve 28. paragraflar).

1. İlk fabrikayla ilgili yargılamalar (E.2007/659)

9. Gaziantep İdare Mahkemesi 7 Aralık 2007 tarihli bir ara kararla keşif incelemesi ile bilirkişi incelemesinin gerekli olduğuna karar vermiş ve bu görevlere bakılması için hâkimlerinden birini (bundan böyle “naip hâkim” olarak anılacaktır) görevlendirmiştir.

10. Bu doğrultuda, 16 Nisan 2008 tarihli bir ara kararla naip hâkim sırasıyla çevre mühendisliği, şehir planlama ve ziraat mühendisliği alanlarında üç akademik bilirkişi seçmiş ve bunların hepsinin keşif incelemesi sırasında hazır bulunmalarını talep etmiştir. Naip hâkim keşif incelemesi tarihini 6 Mayıs 2008 olarak belirlemiş ve bu kararını bilirkişiler de dâhil olmak üzere tüm taraflara bildirmiştir. Söz konusu bildirimde, tarafların bilirkişi heyetinin oluşumuna itiraz etmek için bildirimin tebliğ edildiği tarihten itibaren üç gün süreleri olduğu ve itiraz etmedikleri takdirde keşif incelemesi için hazır bulunmaları gerektiği belirtilmiştir.

11. Başvuranların avukatı yukarıda anılan bildirimi 22 Nisan 2008 tarihinde almış ve 25 Nisan 2008 tarihinde bilirkişi heyetinin oluşumuna itiraz etmiştir. Başvuranların avukatı itirazında, keşif incelemesinin 6 Mayıs 2008 tarihinde yapılacağı göz önüne alındığında bilirkişi oluşumuna itiraz etmek için verilen sürenin yeterli olmadığını ve itirazın kabul edilmesi halinde, naip hâkimin itirazı değerlendirip bir karar alması ve keşif incelemesinin yapılacağı zamana kadar yeni

bilirkişiler ataması için neredeyse hiç zaman kalmadığını belirtmiştir. Başvuranların avukatı yapmış olduğu itiraza rağmen, keşif incelemesine katılmak zorunda olduğunu çünkü bilirkişilere karşı yaptığı itirazın reddedilip reddedilmediğini ancak o tarihte öğrenebileceğini ve itirazının reddedilmesi halinde keşif incelemesine katılmama riskini almak istemediğini belirtmiştir. Başvuranların avukatı itirazı ile keşif incelemesi tarihi arasındaki kısa sürenin Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamında usule ilişkin haklarını kullanmasını engellediğini ileri sürmüştür.

12. Başvuranların avukatı bilirkişiler hakkında ilk olarak ÇED raporunun dört maden mühendisi ve üç jeoloji mühendisi tarafından hazırlandığını ileri sürerek heyette bir şehir planlama uzmanının bulunmasına itiraz etmiştir. Başvuranların avukatına göre, bir şehir planlamacısı bu tür bilirkişiler tarafından yapılan bir değerlendirmeyi inceleyecek yetkinliğe sahip değildir. Başvuranların avukatı ikinci olarak, ziraat mühendisi olan bilirkişinin başka davalarda (özellikle Bergama davasında) işletmelere danışmanlık yaptığını ve onların çıkarlarını savunduğunu; çevre mühendisi olan bilirkişinin Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Çevre Mühendisliği Bilim Kurulu üyesi olduğunu ve benzer değerlendirmelerin onun için de geçerli olduğunu; üçüncü bilirkişinin benzer şekilde İzmir'de iptal edilen uluslararası fuar merkezi gibi büyük ölçekli projeler hakkında olumlu görüş bildirdiğini ileri sürerek tüm bilirkişilerin tarafsızlığına itiraz etmiştir. Başvuran itirazına, üçüncü bilirkişinin ilgili projeye ilişkin görüşlerini içeren bazı haber makalelerini de eklemiştir.

13. Naip hâkim 1 Mayıs 2008 tarihinde başvuranların iddialarının bilirkişi heyetinin yapısında bir değişiklik yapılmasını gerektirmediği gerekçesiyle başvuranların itirazını reddetmiştir. Yukarıda anılan kararın başvuranlara veya avukatlarına tebliğ edildiği görülmemektedir.

14. Naip hâkim 5 Mayıs 2008 tarihinde bilirkişilere aşağıda yer alan hususları raporlarında değerlendirmeleri gerektiğini bildirmiştir:

(i) söz konusu çimento fabrikasının çevreye, bitki örtüsüne, bitki türlerine ve nehirler ile yeraltı ve yerüstü suları da dâhil olmak üzere su kaynaklarına zarar verip vermeyeceği;

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ/TÜRKİYE KARARI

(ii) fabrika için seçilen yerin uygun olup olmadığı; ve

(iii) fabrikanın deprem bölgesinde yer alması nedeniyle olası bir depremde zarar görüp görmeyeceği.

15. Naip hâkim 6 Mayıs 2008 tarihinde bilirkişiler, taraflar ve müdahillerle birlikte fabrika sahasını ziyaret etmiştir. Hazır bulunan herkes tarafından bir çekince olmaksızın imzalanan inceleme tutanağında, diğer hususların yanı sıra, bilirkişilere usulüne uygun olarak yemin ettirildiği, görevlerinin açıklandığı, tarafların ve müdahillerin bilirkişilere veya bilirkişilerin yetkilerine itiraz etmedikleri ve yapmak istedikleri itirazları ve görüşleri raporun kendilerine gönderilmesinden sonra bildirecekleri belirtilmiştir.

16. Bilirkişiler 27 Temmuz 2008 tarihinde birinci fabrikanın ÇED raporuna ilişkin 70 sayfalık bir değerlendirme sunmuşlardır. Söz konusu rapordaki bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir.

(i) Çimento fabrikasının yarattığı kirliliğin büyük bir kısmı toz ve karbondioksit emisyonlarından oluşacaktır, ancak üretim sürecine entegre edilen toz kontrol filtreleri tozun %99.9'unun havaya salınmasını önleyecektir ve fabrika, işletmecilerin emisyonları öngörülen seviyelerin altında tutmayı taahhüt ettiği ölçüde, bu açıdan ulusal ve Avrupa standartlarına uygun olacaktır. Bununla beraber, çoğu çimentonun üretim sürecinde olduğu gibi, hammaddelerin üretimi ve taşınması sırasında önemli miktarda toz emisyonu olacaktır. Bilirkişiler bu emisyonların kazma ve patlama işlemi için saatte 30,30 kg, taşıma işlemi için saatte 36,65 kg ve diğer işlemler için saatte 47,63 kg olduğunu tahmin etmiştir. İşletmecinin toz emisyonlarını azaltmak için kamyonlar tarafından kullanılan yolları asfalt ve çimento ile kapatmayı taahhüt ettiğini belirtmişlerdir. Her halükarda, yoğun toz rüzgârla taşınmak yerine nispeten hızlı bir şekilde çökeceğinden, yalnızca fabrikanın yakın çevresini etkileyecektir.

(ii) Fabrika yüksek ve orta deprem riski taşıyan bölgelerin kesiştiği bir noktada yer almaktadır ancak inşaat ilgili deprem yönetmeliklerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

(iii) Bölgedeki arazi sulu tarıma uygun olmayıp her halükarda tarım açısından değeri marjinaldi.

17. Bilirkişiler, teknik değerlendirmelerinin yanı sıra, raporlarının bir bölümünü de başvuranların çimento fabrikalarına yönelik itirazlarını yanıtlamaya veya değerlendirmeye adanmışlardır. Örneğin bilirkişiler, başvuranların bölgeye özgü bazı bitki ve hayvan türlerinin çimento fabrikalarının faaliyetleri nedeniyle tehlikeye gireceği şeklinde bir iddiada bulunduklarını ancak bu türlerin sadece çimento fabrikalarının bulunduğu yerde değil, 764.200 hektarlık bir alana yayılmış olmaları nedeniyle başvuruları mantıksız bir iddiada bulunmuş oldukları için eleştirmişlerdir (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 25. sayfası). Başvuranların bölgedeki hâkim rüzgârların kuzey ve doğu güneydoğu olduğu iddialarının yanıltıcı olduğunu çünkü resmi kayıtların hâkim rüzgârların öncelikle batı kuzeybatı ve ikincil olarak kuzey ve güney olduğunu göstermesi nedeniyle mahkemeye karşı “dürüst” olmadıklarını belirtmişlerdir (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 27. sayfası). Bilirkişiler, başvuranların mahkemeye çimento fabrikasından kaynaklanan zararlı emisyonların bir sonucu olarak bölge sakinlerinin yakalanabileceği hastalıkların bir listesini sundukları için onları “felaket tellallığı” yapmakla suçlamışlardır (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 34. sayfası). Bilirkişiler bu tür iddiaların bilimi göz ardı ederek ve fabrikada kullanılan üretim teknolojisini dikkate almadan yapıldığını belirtmişlerdir. Ayrıca bilirkişiler başvuranların yerel halkla yapılan ÇED bilgilendirme toplantısının sadece göstermelik olduğu iddiasını, sisteme duyulan genel güvensizliğin bir belirtisi olarak değerlendirmişlerdir (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 38. sayfası). Bilirkişiler ayrıca başvuranların Sözleşme’nin 8. maddesine ve Mahkemenin *Öneryıldız/Türkiye* ([BD], no. 48939/99, AİHM 2004-XII) kararına dayanmalarının, fabrikanın bölge sakinlerinin iletişimini kısıtlamaması ve evlerine müdahale etmemesi nedeniyle tamamen yersiz olduğu şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 44. sayfası). Ayrıca bilirkişiler, başvuranlar tarafından sunulan destekleyici belgelerin üstünkörü olduğunu, bazılarının sadece internetten indirilen bilgilerden ibaret olduğunu belirtmişlerdir (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 45. sayfası). Bilirkişiler başvuranların çimento fabrikasının köylüler üzerinde travmatik etkileri olacağı iddiasına itiraz ederek, bunun bir hayal ürünü olduğunu (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 49. sayfası) veya kötü

niyetlerini ya da çimento üretim süreçleri hakkındaki bilgisizliklerini gösteren gerçeklikten tamamen kopuk karamsar bir tablo oluşturduklarını belirtmişlerdir (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 50. sayfası). Bilirkişiler son olarak, başvuranların sisteme olan güvensizlikleri nedeniyle bölgede kaosu kışkırtmakla ve olmayan sorunları gündeme getirmekle suçlamışlardır (birinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 52. sayfası).

18. Bilirkişiler çimento fabrikasının ÇED raporunda belirtilen ihtiyati tedbirlere ilişkin taahhütlerine uyduğu sürece çevre üzerindeki etkisinin asgari düzeyde olacağı ve bölgesel ve ulusal ekonominin gelişimine katkıda bulunacağı sonucuna varmışlardır.

19. Bilirkişi raporunun taraflara gönderilmesinden sonra, başvuranlar 25 Temmuz 2007 tarihinde ilgili rapora itiraz etmişlerdir. Bilirkişi heyetinin oluşumuna ilişkin itirazlarını ve keşif incelemesi tarihinin bilirkişilerin atanmasına çok yakın bir tarihte belirlenmesine ilişkin şikâyetlerini yineledikten sonra (bk. yukarıda 11. paragraf), raporun içeriğine itiraz etmişlerdir. Bu bağlamda başvuranlar bilirkişiler tarafından yapılan değerlendirmenin fabrikanın çevre ve yerel halkın sağlığı üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendirmeden sadece en iyi durum senaryolarına baktıkları için eksik olduğunu, bilirkişilerin başvuranların davalarının dayanaktan yoksun olduğuna dair değerlendirmeler gibi mahkeme tarafından sorulan soruların dışında ve ötesinde değerlendirmeler yaptıklarını, değerlendirmelerinin raporda yer alan iddialara yanıt olarak uygunsuz ve düşmanca yorumlar içermesi nedeniyle tarafsızlıktan yoksun olduğunu (başvuranlar bu bağlamda düşmanca veya taraflı olduğunu düşündükleri her bir yoruma atıfta bulundular) belirtmişlerdir. Başvuranlar bu sebeple mahkemeden yeni bir bilirkişi heyeti atanmasını ve kendilerinin de yer aldığı yeni bir keşif incelemesi yapılmasını talep etmişlerdir.

20. Gaziantep İdare Mahkemesi bir duruşma yaptıktan sonra 29 Mayıs 2009 tarihinde çimento fabrikasının bölgedeki su kaynaklarına veya tarıma zarar vermeyeceği, hava kirliliğinin toz filtreleriyle önleneceği veya azaltılacağı ve fabrika için seçilen yerin uygun olduğu tespitlerinin yer aldığı bilirkişi raporundaki sonuçlara dayanarak davayı reddetmiştir. Gaziantep İdare Mahkemesi daha sonra, başvuranların bilirkişi raporuna itiraz etmelerinin raporu güvenilmez kılmadığını

belirtmiştir. Son olarak Gaziantep İdare Mahkemesi, çimento fabrikasının kurulmasının ekonomiye fayda sağlayacağını ve yerel halk için istihdam olanakları yaratacağını kaydetmiştir.

21. Başvuranlar 29 Mayıs 2009 tarihli karara karşı Danıştaya temyiz başvurusunda bulunarak bilirkişi raporundaki yetersizlikler ve bilirkişilerin tarafsızlığına ilişkin ilk derece mahkemesine sundukları argümanları yinelemişlerdir (bk. yukarıda 19. paragraf). Başvuranlar ayrıca ilk derece mahkemesinin bu hususa ilişkin itirazlarına cevap vermediğini ileri sürmüşlerdir.

22. Danıştay 20 Nisan 2010 tarihinde özellikle başvuranların iddialarına cevap vermeksizin temyiz başvurusunu reddetmiştir.

23. Başvuranlar tarafından daha sonra yapılan bir karar düzeltme talebi de Danıştay tarafından benzer şekilde reddedilmiştir.

2. *İkinci fabrikayla ilgili yargılamalar (E. 2007/660)*

24. İkinci fabrikaya ilişkin yargılamaların ilerleyişi birinci fabrikaya ilişkin yargılamalara benzer bir şekilde gerçekleşmiştir. Bilirkişilerin seçimi, bilirkişi heyetinin oluşumu ve keşif incelemenin taraflara bildirilmesine kadar olan ara kararlar, birinci yargılama sürecindekiler ile benzerdir (bk. yukarıda 9-10 ve 14-15. paragraflar). İkinci fabrikaya ilişkin keşif incelemesi, birinci fabrika ile aynı gün gerçekleşmiştir. Birinci fabrikada gerçekleşen keşif incelemesi ile arasındaki tek fark başvuranların bilirkişiler heyetinin oluşumuna ve keşif incelemesine ilişkin bildirim 6 Mayıs 2008 tarihinde, yani keşif incelemesinin yapılacağı aynı tarihte olmuş olmalarıdır.

25. Bilirkişiler, 27 Haziran 2008 tarihinde 55 sayfalık bir raporu Gaziantep İdare Mahkemesine sunmuşlardır. Söz konusu rapor, birinci fabrika hakkında sunulan rapordakine çok benzer teknik değerlendirmeler içermekte olup (bk. yukarıda 16. paragraf) bilirkişilerin ÇED'in uygun olduğu sonucuna vardıklarını belirtmiştir.

26. Bilirkişiler, teknik değerlendirmelerinin yanı sıra, başvuranların görüşlerinde belirtilen iddiaları da analiz etmiş ve bunlara yanıt vermişlerdir. Bilirkişiler başvuranların fabrikanın yüksek deprem riski taşıyan bir bölgede yer aldığı yönündeki iddialarını, fabrikanın orta derecede deprem riski taşıyan bir bölgede olması nedeniyle “kasıtlı olarak yanıltıcı” olarak değerlendirmişlerdir

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ/TÜRKİYE KARARI

(ikinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 12. sayfası). Bilirkişiler, başvuruların rüzgar yönüne dayanarak fabrikaya yaptıkları itirazlarla ilgili olarak da benzer bir değerlendirme yapmış (ikinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 20. sayfası) ve başvuruların, hakim rüzgarın resmi kayıtlarda gösterilenin tam tersi yönde olduğunu iddia ettikleri için mahkemeye karşı “dürüst” olmadıklarını belirtmişlerdir. Bilirkişiler ayrıca, kanunda yalnızca işletmecilerin gerekli önlemleri almasını gerektirmesine rağmen, başvuruların itirazlarında, ilgili kanunda yönetmeliklerin izin verdiği standartların üzerindeki gürültü seviyelerini yasakladığını ileri sürerken çevre yönetmeliklerinin lafzını çarpıttıklarını belirtmişlerdir (ikinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 26. sayfası). Ek olarak bilirkişiler, başvuruların yerel halkla yapılan ÇED bilgilendirme toplantısının sadece göstermelik olduğu yönündeki iddialarını sisteme duydukları güvensizliğin bir belirtisi olarak değerlendirmişlerdir (ikinci fabrikaya ilişkin bilirkişi raporunun 28. sayfası). Bilirkişiler son olarak, başvuruların Sözleşme’nin 8. maddesi kapsamındaki şikâyetleriyle ilgili olarak diğer raporlarında yaptıkları yorumların aynısını yapmışlardır (bk. yukarıda 17. paragraf).

27. Raporun taraflara gönderilmesinden sonra, başvurular 25 Temmuz 2007 tarihli rapora karşı itiraz etmişlerdir. Söz konusu itirazın içeriği diğer rapora yaptıkları itirazların içeriğine çok benzerdir (bk. yukarıda 19. paragraf).

28. Gaziantep İdare Mahkemesi birinci fabrikaya ilişkin yargılamanın yapıldığı aynı tarihte bir duruşma yapmış ve 29 Mayıs 2009 tarihinde bilirkişi raporunda belirtilen sonuçlara dayanarak davayı reddetmiştir. Gaziantep İdare Mahkemesi ayrıca, başvuruların bilirkişi raporuna itiraz etmelerinin raporu güvenilir kılmadığına karar vermiştir.

29. Başvurular bu karara karşı iki ayrı temyiz başvurusunda bulunmuş ve bu başvurular Yüksek İdare Mahkemesi tarafından 20 Nisan 2010 ve 20 Mart 2012 tarihlerinde ilk davada olduğu gibi aynı gerekçelerle reddedilmiştir.

İLGİLİ İÇ HUKUK VE UYGULAMA

I.HUKUK USULÜ MUHAKEMELERİ KANUNU

30. Söz konusu tarihte yürürlükte olan İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun (2577 sayılı Kanun) 31. maddesi, hâkimlere karşı itirazlar ve onların davaya bakmaktan memnuiyeti ve reddi, bilirkişilerin atanması, delillerin toplanması ve

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ/TÜRKİYE KARARI

keşif incelemeleri gibi konularla ilgili olarak mülga Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'na (1086 sayılı Kanun) atıfta bulunmuştur.

31. Mülga Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, bir hâkimin bir davaya bakmaktan otomatik olarak memnu edilmesi (madde 28) ve ek olarak tarafların talebi üzerine davadan çekilmesini öngörmekteydi. Yukarıda anılan hüküm ve mülga Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'ndaki diğer ilgili hükümler, ilgili oldukları ölçüde, aşağıdaki gibidir:

29. madde (Hâkimin reddedilmesi gerekçeleri)

“Aşağıdaki hallerde hâkim bizzat kendisini reddedebilir veya iki taraftan biri canibinden reddolunabilir:

...

2. Davada ... kanunen icap etmeden reyini beyan etmiş olması,

...

5. Dava esnasında iki taraftan birisiyle davası veya aralarında bir düşmanlık bulunması,

6. Umumiyetle hakimin bitarafılığından şüpheyi mucip esbabı mühimme bulunması”

34. madde (ret usulü)

“Hakimin reddi sebebini bilen tarafın ret isteğini en geç ilk oturumda bildirmesi gerekir. Taraf, ret sebebini davaya bakıldığı sırada öğrenmiş ise en geç ondan sonraki ilk oturumda yeni bir işlem yapılmadan önce bu isteğini hemen bildirmek zorundadır. Belirtilen sürede yapılmayan ret isteği dinlenmez.

275. madde (bilirkişi incelemesine)

“Mahkeme, çözümü özel veya teknik bir bilgiyi gerektiren hallerde bilirkişinin oy ve görüşünün alınmasına karar verir. Hakimlik mesleğinin gerektirdiği genel ve hukuki bilgi ile çözümlenmesi mümkün olan konularda bilirkişi dinlenemez.”

277. madde (bilirkişiler)

“Ehlivukuf hakimler için muayyen esbaba binaen reddolunabilir. Ret talebi hakim tarafından hadise şeklinde tetkik olunarak karar verilir. ... Ret talebi ehlivukufun intihap edildiğine ıttıla tarihinden itibaren üç gün zarfında vukubulmak lazımdır.”

279. madde (bilirkişiler)

“Hakim iki tarafın ifadesini istimadan sonra ehlivukufa sorulacak sualleri tayin eder. Ehlivukuf diğer taraf hazır olmaksızın iki taraftan birini isticvap edemez ...”

281. madde (bilirkişiler)

“...

Raporun, tarafların ad ve soyadlarını, bilirkişinin çözümü ile görevlendirildiği hususları, inceleme konusu yapılan maddi vakıaları, gerekçeyi, sonucu, bilirkişiler arasında anlaşmazlık varsa bunun sebebini düzenlendiği günü ve bilirkişilerin imzalarını taşıması gerekir. Azınlıkta kalan bilirkişi ayrı bir rapor verebilir.”

283. madde (bilirkişiler)

“Hakim raporda noksan ve müphem gördüğü cihetleri itmam ve izah için ehlivukufa yeni sualler tertip edebilir. İki taraf dahi noksan ve müphem cihetler hakkında ehlivukuftan izahat alınmasını raporun kendilerine tebliği tarihinden bir hafta zarfında hakimden tahriren talep edebilirler.”

286. madde (bilirkişiler)

“Ehlivukufun rey ve mütalaaları hakimi takyit etmez.”

II. HÜKÜMET TARAFINDAN SUNULAN İLGİLİ İÇTİHAT

32. Hükümet, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nun 277. maddesinde bilirkişilere itiraz etmek için özel bir prosedürün belirlenmediğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, itiraz süre sınırı içinde yazılı olarak ya da duruşma sırasında şahsen yapılabilirdi. Hükümet, taraflara bilirkişilerin atanmasının bildirilmediği için davanın yeniden incelenmek üzere ilk derece mahkemesine geri gönderilmiş olduğu 8 Temmuz 2009 tarihli (E.2009/111, K. 2009/4371) ve Yüksek İdare Mahkemesinin taraflardan birine bilirkişilerin atanmasının bildirilmemesi ve mahkemenin söz konusu tarafın keşif incelemesi tutanağına kaydedilen sözlü itirazını incelememiş olması nedeniyle ilk derece mahkemesinin kararını bozmuş olduğu 30 Aralık 2009 tarihli (E. 2010/2009, K. 2010/6966) iki Yüksek İdare Mahkemesi kararını sunmuştur.

33. Hükümet ikinci olarak, ret gerekçelerinin ortaya çıkması veya taraflarca daha sonra öğrenilmesi halinde, temyiz aşaması da dâhil olmak üzere, yargılamaların herhangi bir aşamasında bilirkişilere itiraz edilebileceğini ileri sürmüştür. Hükümet söz konusu konuya ilişkin iki karara atıfta bulunmuştur. Bu kararlardan birincisi, taraflardan birinin bilirkişi heyetinin raporunu aldıktan sonra heyetin oluşumuna yaptığı itirazla (28 Kasım 2019 tarihli karar, no. E. 2019/16478, K. 2019/12461) ve ikincisi ise bir bilirkişinin tarafsızlıktan yoksun olduğuna ilişkin temyiz aşamasında incelenen bir itirazla (4 Mayıs 2017 tarihli karar, no. E.2015/10866, K. 2017/3616) ilgili olan bir davadır.

34. Hükümet üçüncü olarak, bir mahkemenin keşif incelemesi yapılmasına karar verdiği durumlarda, incelemenin yargılamada önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Keşif incelemesi raporu, tarafların tüm beyanlarını, naip hâkim tarafından belirlenen konuları ve bilirkişilere sorulacak soruları içermektedir. Dava tarafları keşif incelemesi sırasında dikkate alınması gereken hususları talep edebilir, karşıt görüşlerini belirtebilir ve hatta kendi pozisyonlarını doğru bir şekilde

yansıtmaması halinde raporu imzalamayı reddedebilir. Hükümet ayrıca, Danıştayın, taraflardan biri tarafından imzalanmayan bir keşif incelemesi raporunun bir karara esas teşkil edemeyeceğini, ancak çekince olmaksızın imzalanan bir keşif incelemesi raporunun kullanılabileceğini kabul eden kararlarını da sunmuştur (29 Mayıs 2009 (E. 2009/1863 K 2009/5202), 16 Mayıs 2018 (E.2016/7890, K.2018/4916) ve 6 Aralık 2018 (E.2016/9131, K.2018/8156) tarihli kararlar).

HUKUKİ DEĞERLENDİRME

SÖZLEŞME’NİN 6. MADDESİNİN İHLAL EDİLDİĞİ İDDİASI HAKKINDA

35. Başvuranlar, Sözleşme’nin 6 § 1 maddesine dayanarak;

(1) bilirkişi heyetinin oluşumuna itiraz etmeleri için mahkemeler tarafından kendilerine verilen sürenin yeterli olmadığı;

(2) idare mahkemelerinin kararlarında belirleyici bir rol oynayan bilirkişi heyetinin raporlarının niteliği ve tarafsızlığının, bilirkişilerin başvurulara karşı bir dizi taraflı yorumda bulunmaları (örneğin, onları felaket tellallığı yapmakla, teknoloji ve gelişmeye karşı kapalı görüşlü olmakla ve mahkemeyi kasıtlı olarak yanlış yönlendirmeye çalışmakla suçlamaları gibi gibi) nedeniyle şüpheli olduğunu; ve

(3) başvuranların bu husustaki şikâyetleri, alternatif bir bilirkişi görüşü talep etmeyi reddeden ve kararları için herhangi bir gerekçe göstermeyen mahkemeler tarafından ele alınmamış olması nedeniyle idari yargılamaların adil olmadığından şikâyetçi olmuşlardır.

36. Sözleşme’nin 6 § 1 maddesinin ilgili kısımları aşağıdaki gibidir:

“Herkes, medeni hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesi konusunda ... yasalarla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından ... adil bir şekilde ... yargılanmayı isteme hakkına sahiptir.”

A. Kabul Edilebilirlik Hakkında

1. Kişi ve konu bakımından bağdaşma

37. Hükümet, Gaziantep İdare Mahkemesi nezdindeki yargılamaların başvuranların doğrudan ve kişisel haklarıyla ilgili olmadığını ve davalarının Sözleşme güvencelerinin kapsamı dışında kalan bir halk davası (“*actio popularis*”) şeklini aldığını ileri sürerek başvuranların mağdur statüsüne itiraz etmiştir.

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ/TÜRKİYE KARARI

Hükümet bu bağlamda, Türk idare mahkemelerinin uygulamasına uygun olarak, bir idari işlemin hukuka aykırı olduğu iddiasına itiraz etmek amacıyla ve haklarının bu işleminden doğrudan etkilendiğini kanıtlamak zorunda olmaksızın, yeterli menfaati olan herkes tarafından iptal davasının açılabilceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda Hükümet, başvuranların yapılması amaçlanan fabrikaların işletilmesinden fiilen zarar gördüklerini iddia etmediklerini ve fabrika yerlerine önemli ölçüde etkilenecek kadar yakın yaşadıklarını ortaya koymadıklarını belirtmiştir. Hükümet son olarak, başvuranların, kendilerini kişisel olarak etkileyen bir ihlal olasılığına ilişkin makul ve ikna edici kanıtlar sunamadıklarını ileri sürmüştür. Hükümet bu hususu daha iyi açıklamak amacıyla, fabrikalara daha yakın olan on bir köyün muhtarının idari makamlar adına müdahil olduğunu ve bu köylerden hiç kimsenin bu fabrikaların inşasına karşı çıkmadığını ileri sürmüştür.

38. Başvuranlar, Hükümetin bu hususa ilişkin itirazlarına spesifik olarak bir cevap vermemişlerdir.

39. Mahkeme, mağdur statüsüne ilişkin olarak içtihadında açıkça belirtilen ilkelere atıfta bulunmaktadır (bk. örneğin, *Bursa Barosu Başkanlığı ve Diğerleri/Türkiye*, no. 25680/05, §§ 106-12, 19 Haziran 2018). Mahkeme 34. madde uyarınca bir başvuruda bulunabilmek için bireyin şikâyet edilen tedbirden “doğrudan etkilendiğini” gösterebilmesi gerektiğini yinelemektedir.

40. Mahkeme başvuranların Gaziantep İdare Mahkemesi nezdindeki yargılamada taraf olduklarını ve bu nedenle söz konusu yargılamalarda şikâyet edilen eksikliklerden doğrudan etkilendiklerini kaydetmektedir.

Mahkeme ayrıca, idare mahkemelerinin müdahil taraflarca başvuranların iddialarının halk davası (“*actio popularis*”) niteliğine ilişkin olarak yapılan itirazını başvuranların davaya taraf olduklarını kabul ederek ve davaları esastan inceleyerek reddettiklerini kaydetmektedir (bk., yukarıda anılan *Bursa Barosu Başkanlığı ve Diğerleri*, § 117). Mahkeme yukarıda belirtilen hususları dikkate alarak, başvuranların fabrikalara ilişkin ÇED raporlarının yasal gerekliliklere uygunluğuna ilişkin idare mahkemesi kararlarından doğrudan etkilendiklerini yeterince gösterdiklerine kanaat getirmiş ve 6 § 1 maddesine ilişkin şikâyetleri bakımından mağdur olduklarını iddia edebileceklerini tespit etmiştir.

2. *Konu bakımından bağdaşma*

41. Hükümetin görüşüne göre, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi yalnızca “ihtilaflar” için geçerli olduğundan ve somut davada bilirkişilerin atanması prosedürünün çekişmesiz bir prosedür olması nedeniyle, başvuru Sözleşme hükümleriyle konu bakımından bağdaşmamaktadır. Hükümet ayrıca, başvuranların daha sonra bilirkişilerin yetkisini kabul etmesinin ve keşif incelemesi raporunu herhangi bir çekince olmaksızın imzalamış olmalarının Mahkeme nezdindeki başvurularının konu bakımından sabit bir ihtilafın bulunmadığını gösterdiğini ileri sürmüştür.

42. Mahkeme Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin hukuka ilişkin hususlarda uygulanabilirliğinin öncelikle bir ihtilafın (Fransızca'da “*contestation*”) varlığına bağlı olduğunu yinelemektedir. Ayrıca, ihtilaf, en azından tartışmalı olarak, iç hukukta tanındığı söylenebilecek “haklar ve yükümlülükler” ile ilgili olmalıdır (bk., genel olarak, *Naït-Liman/İsviçre* [BD], no. 51357/07, § 106, 15 Mart 2018). Böyle bir ihtilaf, gerçek ve ciddi olması gereken bir anlaşmazlığın varlığına işaret etmektedir. Söz konusu ihtilaf yalnızca bir hakkın varlığına değil, aynı zamanda kapsamına ve kullanılma şekline de ilişkin olabilir. Mahkeme bu bağlamda, Sözleşme'nin özünün, “ihtilaf” kelimesinin çok teknik bir şekilde yorumlanmamasını ve bu kelimeye şekli değil maddi bir anlam verilmesini gerektirdiğini yinelemektedir (bk. *Gorou/Yunanistan (no. 2)* [BD], no. 12686/03, § 29, 20 Mart 2009 ve *Cipolletta/İtalya*, no. 38259/09, § 32, 11 Ocak 2018, ilgili kararda yer alan diğer atıflar).

43. Somut davaya dönüldüğünde, Mahkeme, başvuranlar ve karşı taraflar arasında, ÇED raporlarının yürürlükteki mevzuat uyarınca hukuka uygunluğu ve başvuranların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ile ilgili sorular ortaya çıkaran sabit bir ihtilaf bulunduğunu kaydetmektedir. Başvuranlar Gaziantep İdare Mahkemesi nezdindeki yargılamalarda Devletin çevreyi korumaya yönelik genel yükümlülüğüne dayanmış ve özellikle ikamet ettikleri yere yakın fabrikalar nedeniyle oluşacak hava kirliliğine ilişkin olarak sağlık ve refahlarına yönelik doğrudan ve belirli bir tehditten şikâyetçi olmuşlardır. Bu nedenle Mahkeme söz konusu yargılamaların sonuçlarının başvuranların “medeni hakları” ile ilgili olduğu sonucuna varmaktadır (başvuranlar tarafından ÇED raporlarına yapılan itirazların

Mahkeme tarafından Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi kapsamında “medeni hak ve yükümlülükler” ile ilgili olarak değerlendirildiği Türkiye aleyhindeki davalarda benzer sonuçlar için bk. *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, no. 46117/99, §§ 130-34, AİHM 2004-X; *Okuy ve Diğerleri/Türkiye*, no. 36220/97, §§ 65-68, AİHM 2005-VII; ve yukarıda anılan *Bursa Barosu Başkanlığı ve Diğerleri*, §§126-28). Ayrıca, Gaziantep İdare Mahkemesinin dava açılmasına izin vermesi ve bunları esastan incelemesi somut davadaki ihtilaf hususunun gerçek ve ciddi olduğunun bir göstergesidir.

44. Mahkeme Hükümetin bilirkişi atama prosedürünün yargılamada çekişmesiz bir aşama olarak görülmesi gerektiği yönündeki itirazına katılmamaktadır. Aksine, mülga Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun ilgili hükümlerinden ve Hükümet tarafından sunulan içtihat örneklerinden, bilirkişilerin atanmasının davanın taraflarına bildirildiği ve bu atamaya itiraz edilebileceği görülmektedir. Ayrıca, bilirkişilerin atandığının taraflara bildirilmesi gibi bazı usuli güvencelere uyulmamasının Yüksek İdare Mahkemesi tarafından bir kararın bozulması için gerekçe teşkil ettiği tespit edilmiştir (bk. yukarıda 32-34. paragraflar). Son olarak Mahkeme, Hükümetin başvuruların keşif incelemesi sırasında bilirkişi heyetinin oluşumuna itiraz etmedikleri yönündeki iddiasına ilişkin olarak, bu sorunun Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin uygulanabilirliğinden ziyade, iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekliliği ve/veya başvuru hakkının suistimal edilmesi bağlamında ele alınmasının daha uygun olacağı kanaatindedir. Mahkeme bu doğrultuda söz konusu hususu aşağıda inceleyecektir.

3. *İç hukuk yollarının tüketilmemesi ve başvuru hakkının suistimal edilmesi*

(a) **Tarafların ibrazları**

45. Hükümet, başvuruların keşif incelemesi sırasında bilirkişilere itirazlarını sürdürmediklerini ve ilâveten keşif tutanaklarını imzalayarak bu bilirkişilerin yetkilerini açıkça kabul ettikleri için iç hukuk yollarını tüketmediklerini belirtmiştir (bk. yukarıda 15. paragraf). Ek olarak Hükümet, Mahkeme tarafından başvuruların Mahkemeyi önemli hususlar hakkında bilgilendirmemeleri nedeniyle ilgili başvuruların reddedildiği diğer kararlara atıfta bulunarak, başvuruların keşif incelemesinin gerçekleştiği gün bilirkişileri açıkça kabul ettiklerini Mahkemeye bildirmemiş olduklarını belirtmiş ve bu nedenle

davanın başvuru hakkının suistimal edilmesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

46. Başvuranlar, Hükümetin argümanlarına karşı çıkarak yargılamanın uygun aşamasında bilirkişi heyetinin oluşumuna itiraz ettiklerini ve bilirkişi raporlarını aldıktan sonra içeriğine de itiraz ettiklerini ancak mahkemelerin bu husustaki itirazlarını dikkate almadıklarını ileri sürmüşlerdir.

(b) Mahkemenin değerlendirmesi

47. Mahkeme öncelikle, bir yandan başvuranların bilirkişilerin davaya atanmadan ve değerlendirmelerini yapmadan önce atanmalarına itiraz etmek için yeterli zaman ve fırsatın bulunmamasına ilişkin şikâyetleri ile diğer yandan başvuranların bilirkişilerin raporlarında başvuranlara atıfta bulunma biçimleri ve yerel mahkemelerin başvuranların şikâyetlerine verdikleri yanıtlar nedeniyle ortaya çıkan tarafsızlıktan yoksunluğa ilişkin şikâyetleri arasında bir ayrım yapılması gerektiğini gözlemlemektedir. Dolayısıyla Mahkeme bu hususları ayrı ayrı inceleyecektir.

(i) Bilirkişilerin oluşumuna itiraz edebilmek için yeterli zaman ve fırsatın verilmemesi

48. Mahkeme, başvuranların keşif incelemesi sırasında bilirkişilerin yetkilerine itiraz etmemelerinin iç hukuk yollarının tüketilmesi veya başvuru hakkının suistimal edilmesi hususunda bir sorun teşkil edip etmediğine karar vermeyi gerekli görmemektedir; zira başvuranların şikâyetlerinin bu kısmının aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı her halükarda kabul edilemez olduğu kanaatindedir.

49. Mahkeme, başvuranların birinci yargılama dizisinde heyetteki bilirkişilerin isimleri ile uzmanlık alanlarını ve keşif incelemesi tarihini aldıklarında, özellikle heyette madencilik veya mühendislik alanında biri yerine bir şehir planlamacısının bulunması ve ayrıca bilirkişilerin geçmişte yapmış oldukları görüşler nedeniyle tarafsız olmayacakları endişesi nedeniyle heyetin oluşumuna derhal itiraz ettiklerini gözlemlemektedir. Başvuranlar, bildirimin alınması ile keşif incelemesi tarihi arasındaki sürenin kısa olması nedeniyle, keşif incelemesine katılmaktan başka seçenekleri olmadığını ileri sürmüşlerdir. Birinci dava dizisinde başvuranların itirazlarını reddeden hâkimin ara kararının 1 Mayıs 2008 tarihinde verildiği ve bu kararın kendilerine önceden bildirilmediği göz önüne alındığında, Mahkemenin bu argümandan şüphe duyması için bir neden bulunmamaktadır. Aynı

şekilde ikinci yargılama dizisinde, bilirkişilerin atanmasına ve keşif incelemesi tarihine ilişkin bildirimler keşif incelemesi tarihinde başvuranlara tebliğ edilmiştir ve bu sebeple başvuranların önceden itirazda bulunmuş olabilecekleri iddia edilemez. Sonuç olarak, başvuranların bilirkişi heyetinin oluşumuna ve keşif incelemesi öncesinde itirazlarını dile getirme fırsatlarının olmamasına ilişkin itirazlarını sürdürmeleri veya dile getirmeleri mümkün olsa da, başvuranlar her iki yargılamada da keşif incelemesi tutanaklarında bilirkişilerin kendilerine veya yeterliliklerine ilişkin herhangi bir itirazları olmadığını açıkça belirtmişlerdir. Hükümet tarafından sunulan içtihat örnekleri, keşif incelemesi raporunda belirtilen herhangi bir çekincenin yargılama veya temyiz mahkemeleri tarafından dikkate alınacağını ve mahkemelerin bu çekinceleri ele almadan keşif incelemesi raporuna güvenemeyeceğini göstermektedir (bk. yukarıda 34. paragraf).

50. Mahkeme bu koşullar altında, başvuranların keşif incelemesi sırasında bilirkişilerin atanmalarına itiraz etmeleri için kendilerine açık ve gerçek bir fırsat verilmiş olmasına rağmen bilirkişileri kabul etmelerinin ve bu hususa ilişkin herhangi bir açıklamada bulunmamalarının, ya bilirkişiler ve atanmalarına ilişkin prosedüre katılmak için yeterli zaman veya fırsatın bulunmamasına ilişkin ilk şikâyetlerini geri çektiklerini ya da keşif incelemesi sırasında bu hususları artık sorun olarak görmediklerini gösterdiği kanaatindedir (bk., bu davaya uygulanabildiği ölçüde, *Sigurður Einarsson ve Diğerleri/İzlanda*, no. 39757/15, § 49, 4 Haziran 2019).

Başvuranların gerekçeleri ne olursa olsun, Mahkeme başvuranların Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamındaki şikâyetlerinin bu kısmının açıkça dayanaktan yoksun olduğu ve Sözleşme'nin 35 §§ 3 ve 4. maddeleri uyarınca kabul edilemez olduğunun beyan edilmesi gerektiği kanaatindedir.

(ii) *Bilirkişilerin raporlarında başvuranlara atıfta bulunma biçimleri nedeniyle tarafsızlıktan yoksun oldukları iddiası ve yerel mahkemelerin bu şikâyetlere yeterli cevap verememesi*

51. Mahkeme, başvuranların şikâyetinin bu kısmının bilirkişilerin tarafsız olmadıkları iddiasıyla ilgili yeni bir hususa ilişkin olduğunu ve bilirkişilerin raporlarını sundukları sırada raporun içeriği ve özellikle de bilirkişilerin başvuranların iddialarını değerlendirme biçimleri nedeniyle ortaya çıktığını kaydetmektedir. Başvuranlar her iki yargılama aşamasında da hem ilk derece

mahkemesinde hem de temyiz başvurularında raporlara itiraz etmişlerdir. Dolayısıyla Mahkeme, şikâyetin bu kısmının iç hukuk yollarının tüketilmemesi veya başvuru hakkının suistimal edilmesi nedeniyle reddedilemeyeceğine karar vermiştir. Mahkeme, bu şikâyetin Sözleşme'nin 35 § 3 (a) maddesinin anlamı dâhilinde açıkça dayanaktan yoksun olmadığı ve kabul edilebilir olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla, söz konusu şikâyetin kabul edilebilir olduğu beyan edilmelidir.

B. Esas Hakkında

1. Tarafların ibrazları

52. Başvuranlar iddialarını sürdürmüştür.

53. Hükümet, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi uyarınca adil yargılanma gerekliliğine uymak için bilirkişilerin tarafsız olması gerektiğine ve bir mahkemenin “tarafsız” olması gerekliliğinin bilirkişiler için de geçerli olacağına itiraz etmemiştir. Ancak Hükümet, somut davada, bilirkişilerin gerekli tarafsızlıktan yoksun olduklarının ne objektif ne de sübjektif bir test kapsamında kanıtlanamayacağı kanaatine varmıştır. Hükümet, bilirkişilerin keşif incelemesi sırasında tarafsızlık yemini ettiklerini belirtmiştir. Hükümetin görüşüne göre, bilirkişilerin başvuranların argümanlarına atıfta bulunmuş olmaları ve başvuranların mahkeme tarafından dikkate alınmasını istedikleri soruları söz konusu argümanlar ışığında değerlendirmiş olmaları, önyargılı oldukları şeklinde yorumlanamaz. Bu raporlarda başvuranlar tarafından vurgulanan ifadeler ve bilirkişilerin taraflı olduğunun iddia edildiği yorumlarla ilgili olarak Hükümet, mahkemelerin bilirkişilerin görüşlerine bağlı olmadığını ve her halükarda bilirkişilerden konuyla ilgili bir “görüş” bildirmeleri istendiği için tamamen tarafsız olmalarının beklenemeyeceğini ileri sürmüştür. Hükümet her halükarda, gerekli hukuki eğitimden yoksun olan bilirkişilerin kullandıkları dilde ölçülü ve ihtiyatlı olmalarının beklenemeyeceğini belirtmiştir.

Hükümet *Devinar/Slovenya* (no. 28621/15, § 47, 22 Mayıs 2018) davasına dayanarak, bilirkişilerin önyargılı olduğu iddiası bağlamında bir duruşmanın adil olup olmadığının değerlendirilmesinde, bilirkişilerin yargılama sürecindeki davranışlarıyla birlikte ilk etapta bilirkişi görüşüne başvuran yerel mahkemenin bilirkişi raporunu nasıl ele aldığının da dikkate alınmasının önemli olduğunu

belirtmiştir. İlk derece mahkemesinin somut davada yalnızca bilirkişilerin teknik bulgularına dayandığı ve başvuranların bilirkişilerin tarafsızlığına ilişkin itirazlarını reddettiği göz önüne alındığında, Hükümet, başvuranlar tarafından iddia edilen eksikliklerin yargılamaların bir bütün olarak adilliğini etkilemediğini ileri sürmüştür.

2. Mahkemenin değerlendirmesi

(a) Genel İlkeler

54. Mahkeme, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin, bağımsız ve tarafsız bir "mahkeme" tarafından adil yargılanma hakkını güvence altına aldığını ve bu mahkeme tarafından dinlenen bir bilirkişinin de aynı gereklilikleri yerine getirmesini açıkça gerektirmediğini yinelemektedir (bk. *Sara Lind Eggertsdóttir/İzlanda*, no. 31930/04, § 47, 5 Temmuz 2007 ve *Letinčić/Hırvatistan*, no. 7183/11, § 51, 3 Mayıs 2016). Ancak, davada ortaya çıkan sorunları ele almak üzere yetkili mahkeme tarafından atanan bir bilirkişinin görüşünün, söz konusu mahkemenin bu sorunları değerlendirmesinde önemli bir etkiye sahip olması muhtemeldir. Örneğin, Mahkeme hâlihazırda tıp alanında bir bilirkişinin görüşünün, hâkimlerin muhtemel uzmanlık alanının dışında kalması sebebiyle, olayların değerlendirilmesindeki etkisinin baskın olabileceğine ve önemli bir delil olarak kabul edilebileceğine karar vermiştir (bk. *Feldbrugge/Hollanda*, 29 Mayıs 1986, § 44, Seri A no. 99; *Mantovanelli/Fransa*, 18 Mart 1997, § 36, Karar ve Hükümler Derlemesi 1997-II ve *Augusto/Fransa*, no. 71665/01, § 51, 11 Ocak 2007). Bu bağlamda Mahkeme, yerel mahkeme tarafından atanan bir bilirkişinin tarafsız olmamasının bazı durumlarda adil yargılanma kavramının doğasında bulunan silahların eşitliği ilkesinin ihlaline yol açabileceğini kabul etmiştir (bk. *Bönisch/Avusturya*, 6 Mayıs 1985, §§ 30-35, Seri A no. 92 ve *Brandstetter/Avusturya*, 28 Ağustos 1991, § 33, Seri A no. 211).

55. Mahkeme, bilirkişilerin yargılama boyunca bulundukları konumun, görevlerini yerine getirme şekillerinin ve hâkimlerin görüşlerini değerlendirme biçimlerinin, silahların eşitliği ilkesine uyulup uyulmadığının değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken ilgili faktörler olduğunu yinelemektedir (bk yukarıda anılan *Sara Lind Eggertsdóttir*, § 47; *Letinčić*, § 51 ve *Devinar*, § 47). Bu bağlamda Mahkeme, Sözleşmenin, yerel mahkemeler nezdindeki uyuşmazlıkların çözümünde, incelenen ihtilaflı konuların niteliği gerektirdiğinde, uzman kuruluşlar

tarafından hazırlanan bilirkişi görüşlerine dayanmalarını engellemediğini tespit etmiştir. Bununla birlikte, atanan bilirkişinin tarafsız olması gerekliliğine uyulması, mahkeme işlemlerinin çekişmeli yargılanma ilkesine uygun olması ve başvuranın silahların eşitliği ilkesi uyarınca hasmıyla, yani Devletle eşit tutulması gerekmektedir (bk. yukarıda anılan *Letinčić*, § 61).

56. Son olarak Mahkeme, tarafsızlıktan yoksunluk ile ilgili olarak *Morice/Fransa* ([BD], no. 29369/10, §§ 73-78, AİHM 2015) ve *Denisov/Ukrayna* ([BD], no. 76639/11, §§ 60-65, 25 Eylül 2018) davalarında özetlenen genel ilkelere atıfta bulunmaktadır.

(b) Söz konusu ilkelerin somut davaya uygulanması

57. Mahkeme, bilirkişilerin tarafsızlığının söz konusu olduğu önceki davalarda, bir kuruluşa mensup olan bilirkişilerin (bk. yukarıda anılan *Devinar*, § 51) veya karşı tarafça görevlendirilmiş olan veya atanan kişilerden oluşan bir bilirkişi heyetinin (bk. diğer kararlar arasında, yukarıda anılan *Sara Lind Eggertsdóttir*, § 48; *Placi/İtalya*, no. 48754/11, § 75, 21 Ocak 2014; *Sarıdaş/Türkiye*, no. 6341/10, § 36, 7 Temmuz 2015 ve *Korošec/Slovenya*, no. 77212/12, § 54, 8 Ekim 2015), başvuranın gerekli tarafsızlıktan yoksun olabilecekleri yönündeki korkularını objektif bir bakış açısıyla haklı çıkarmıştır. Ancak, yukarıda anılan faktör tek başına belirleyici değildir; zira Mahkeme, görünüşe göre ortaya çıkan şüphelerin nesnel olarak geçerli olup olmadığını ve yargılamalarda silahların eşitliği ve çekişmeli yargılanma ilkelerine uyulup uyulmadığını da dikkate almıştır. Örneğin, hukuk yargılamalarında bilirkişi delili hususunu içeren *Letinčić* davasında (yukarıda anılan, § 65), Mahkemenin incelemesinin odak noktası bilirkişiler arasındaki hiyerarşik bağlantılar olmayıp başvuranın bilirkişi raporunun hazırlanması ve sunulması sürecinden dışlanması olmuştur (ayrıca bk. yukarıda anılan *Sarıdaş*, §§ 40-42, ve *Krunoslava Zovko/Hırvatistan*, no. 56935/13, §§ 45-47, 23 Mayıs 2017).

58. Bu nedenle, somut davanın koşulları, başvuranların davasındaki bilirkişilerin başvuranlara muhalif veya yargılamadaki müdahil taraflarla herhangi bir mesleki, işlevsel veya hiyerarşik bağı bulunmaması ve başvuranların söz konusu raporların hazırlanması ve sunulması sürecinden dışlanmamış olması nedeniyle yukarıda belirtilen davalardan farklıdır. Bilakis, somut davadaki mesele, bilirkişilerin raporlarında yaptıkları açıklamalarda algılandığı iddia edilen kişisel

önyargının, tarafsızlıkları hususunda haklı endişelere yol açacak nitelikte olup olmadığıdır. Mahkeme, Sözleşme'nin 6. maddesinin mahkemece atanan bilirkişilerin bağımsızlık ve tarafsızlığını bir “mahkeme” ile aynı derecede gerektirmediğini gözlemlemekle birlikte, bilirkişi görüşlerinin yargılamanın sonucu üzerinde etkili olduğu göz önüne alındığında, mahkemece atanan bilirkişilerden beklenen tarafsızlığın önemini yinelemektedir.

59. Bu durum somut davada özellikle daha da önemlidir çünkü bilirkişiler, söz konusu idare mahkemesinin uzmanlık bilgisine sahip olmadığı teknik bir alan olan endüstriyel bir faaliyetin çevresel gerekliliklere uygunluğunu değerlendirmekle görevlendirilmişlerdir. Bu nedenle, ÇED raporlarına ilişkin olarak vardıkları sonuçlar mahkeme üzerinde resmi olarak bağlayıcı olmasa da, uyuşmazlığın çözümünde doğrudan belirleyici olduğundan, bilirkişilerin uyuşmazlığın sonucu üzerindeki etkilerinin baskın olduğu söylenebilir. Yargılamadaki önemli rolleri göz önüne alındığında, bilirkişilerin herhangi bir önyargı izlenimi vermeyerek yargılamadaki taraflara güven telkin etmeleri beklenmelidir. Bu nedenle Mahkeme, bilirkişilerin üstlendikleri rol ve yargılamadaki işlevlerini yerine getirme biçimlerini değerlendirirken ilgili ve uygun oldukları ölçüde, mahkeme kavramının doğasında bulunan nesnel ve öznel tarafsızlık gerekliliğine ilişkin içtihadında belirtilen ilkelerden yararlanmalıdır.

60. Bilirkişilerin görevlerini yerine getirme şekilleri ve yargılama boyunca tarafsızlıklarını sağlayan usuli güvencelere riayet edilip edilmediğine ilişkin olarak Mahkeme aşağıdaki gözlemlerde bulunmaktadır. Mahkeme, akademisyen olan bilirkişilerin davalı olarak hareket eden Devlet makamlarıyla veya müdahil taraflar olarak hareket eden fabrikalarla mesleki, işlevsel veya hiyerarşik bağlarının bulunmadığı kaydetmektedir. Ayrıca bilirkişiler, görevlerini yerine getirmeden önce usulüne uygun olarak yemin etmiş olup taraflardan birinin yokluğunda diğerinden delil topladıkları veya soru sordukları ya da tarafların bilirkişilere soru sormalarının engellendiği ileri sürülmemiştir. Bilirkişilerin yeterince uzun olan raporları, mahkeme tarafından değerlendirmeleri için yönlendirildikleri teknik soruları ele almıştır. Raporda kullanılan bazı ifadelerin ve dilin, örneğin başvuranların yaklaşımını dürüst olmayan ve dikkatsiz olarak nitelendirmenin ya da başvuranların fabrikaların çevre üzerindeki etkisine ilişkin endişelerini “felaket

tellallığı” veya “hayal ürünü” olarak nitelendirmenin, tarafsızlıkları hususunda şüphe uyandırabileceği doğrudur. Ancak, Mahkemenin görüşüne göre, bu ifadeler, ne kadar üzücü olsalar da, özellikle mühendislik alanında akademisyen olan bilirkişilerin görüşlerini son derece ihtiyatlı ve dikkatli bir şekilde hazırlama hususunda hâkimlerden beklenen standartlara tabi tutulamayacakları göz önünde bulundurulduğunda, bilirkişilerin öznel bir bakış açısıyla başvurulara karşı önyargılı olduklarını söylemek için yeterli değildir.

61. Mahkeme, başvuruların bilirkişilerin tarafsızlığına ilişkin şüphelerinin dava koşullarında objektif olarak haklı görülüp görülemeyeceği sorusuna ilişkin olarak, bilirkişilerin davranışlarından ayrı olarak, tarafsızlıklarına ilişkin şüphe uyandırabilecek tespit edilebilir olguların olup olmadığını belirlemek zorundadır. Bir mahkemenin objektif olarak tarafsız olup olmadığının değerlendirilmesine yönelik objektif testte olduğu gibi, ilgili kişinin bakış açısı önemli olsa bile belirleyici değildir. Belirleyici olan, tarafsızlıktan yoksunluğa ilişkin korkuların nesnel olarak haklı olup olmadığıdır (bk. bu davaya uygulanabildiği ölçüde, *Micallef/Malta* [BD], no. 17056/06, § 96, AİHM 2009). Mahkeme ayrıca, objektif testin, çoğunlukla hâkim ile yargılamadaki diğer katılımcılar arasındaki hiyerarşik veya diğer bağlantılarla ilgili olması nedeniyle, işlevsel nitelikte olduğunu yinelemektedir (bk. *Bellizzi/Malta*, no. 46575/09, § 54, 21 Haziran 2011).

62. Somut davada Mahkeme, bir yanda bilirkişiler, diğer yanda karşı taraf ve müdahiller arasında herhangi bir işlevsel veya hiyerarşik bağlantı olduğuna dair bir kanıt bulunmadığını gözlemlemektedir. Mahkeme ayrıca, davanın nihayetinde, bağımsızlığı ve tarafsızlığı sorgulanmayan üç hâkimden oluşan bir idare mahkemesi tarafından karara bağlandığını kaydetmektedir. Davayı hükme bağlayan hâkimlerin bilirkişilerin raporlarının tarafı veya başka bir şekilde önyargılı olduğunu düşünmeleri halinde onların yetkilerini elinden almak için iç hukukta yeterli usuli araç ve güvencelerin sağlanmasına da dikkat edilmelidir. Bilirkişi görüşlerinin mahkemeler üzerinde bağlayıcı olmaması, hâkimlerin delilleri serbestçe değerlendirme yetkileri ve gerekli gördükleri takdirde ikinci bir bilirkişi raporu talep etme özgürlükleri gibi bu güvencelerin varlığı, tarafsız bir gözlemcinin başvuruların bilirkişilerin tarafsızlığına ilişkin şüphelerinin haklı olabileceği yönündeki endişelerini ortadan kaldıracak güvencelerdir.

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ/TÜRKİYE KARARI

63. Mahkeme son olarak, yerel mahkemenin söz konusu bilirkişi raporunu nasıl ele aldığı sorusuna ilişkin olarak idare mahkemesinin her iki kararını da raporda yer alan teknik bulgulara dayandığını kaydetmektedir. Ayrıca, başvuranların bilirkişilerin tarafsız olmadıkları iddiasına ilişkin şikâyetleri ve farklı bilirkişilerden yeni bir rapor alma talepleri mahkemenin bu endişelerin raporun güvenilirliğini etkileyecek sorunları ortaya çıkardığını düşünmemesi nedeniyle reddedilmiştir. Dolayısıyla, idare mahkemesinin yeni bir bilirkişi raporu talep etmemiş olması ve bilirkişilerin bulgularını onaylamış olması, bilirkişilerin davalı ve müdahil taraflardan bağımsız olması ve başvuranların bilirkişilerin tarafsız olmadıklarına ilişkin şüphelerinin somut davada objektif olarak haklı bulunmaması nedeniyle Mahkeme için bir sorun teşkil etmemektedir (bk. bu davaya uygulanabildiği ölçüde, *Kanal/Türkiye*, no. 55303/12, §§ 42-43, 15 Ocak 2019 ve yukarıda anılan *Korošec*, § 56 ile karşılaştırmız ve ayrıca bakınız, *Hamzagić/Hırvatistan*, no. 68437/13, § 41, 9 Aralık 2021 ve orada anılan davalar).

64. Dolayısıyla, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi ihlal edilmemiştir.

BU GEREKÇELERLE, MAHKEME, OY BİRLİĞİYLE,

1. Başvuranların bilirkişilerin tarafsızlıktan yoksun olduğuna ilişkin şikâyetlerinin kabul edilebilir olduğuna başvurunun geri kalan kısmının ise kabul edilemez olduğunun *beyan edilmesine*;

2. Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin *ihlal edildiğine karar vermiştir*.

İşbu karar İngilizce olarak tanzim edilmiş olup, Mahkeme İç Tüzüğü'nün 77 §§ 2 ve 3. maddesi uyarınca 11 Ekim 2022 tarihinde yazılı olarak bildirilmiştir.

Hasan Bakırcı
Yazı İşleri Müdürü

Jon Fridrik Kjølbro
Başkan

ÇÖÇELLİ VE DİĞERLERİ/TÜRKİYE KARARI
EK

Başvuranların Listesi

Başvuru no. 81415/12

Sıra No.	Başvuranın adı	Doğum/Kayıt Yılı	Uyruk	İkamet yeri
1.	Memik ÇÖÇELLİ	1952	T.C.	Kahramanmaraş
2.	Salman AKDENİZ	1970	T.C.	Kahramanmaraş
3.	Hüseyin SİĞLAM	1967	T.C.	Kahramanmaraş